

JADID DRAMALARIDA AYOLLAR TA'LIMI MASALASI

Bozorova G.R.

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik
va biotexnologiyalar universiteti mustaqil tadqiqotchisi.*

E-mail: bozorovagulruh77@gmail.com

Mamlakatimizning mustaqillikka erishishi xalqimiz tarixini yoritishda, shuningdek, mustamlaka Turkiston sharoitida milliy ma'rifatparvarlikning ahvoli, jadidlar faoliyatida ta'lim, ayollar ta'limi, matbuot masalalarini baholashda tub burilish yasadi. Turkistonda jadidchilik harakati o'z-o'zidan paydo bo'lgani yo'q. Mahalliy ziyolilar, xotin-qiz islohotchilar Chor Rossiyasining musulmon hududlarida ayollarning haqiqiy emansipatsiyasiga uchta yo'l bilan erishish mumkinligiga qat'iy ishonishgan. Ya'ni o'sha davrdagi zamonaviy maktablarda erkaklar va ayollarning ta'limini bosqichma-bosqich takomillashtirish orqali (jadid maktablari misolida), Chor Rossiyasi Buxoro va Xiva hududlarida (1883–1917 yillarda) musulmonlar uchun soni va tarqalishi ortib borayotgan taraqqiyparvar gazeta va jurnallar orqali islohotchilik g'oyalarini musulmon xalqlari o'rtasida targ'ib qilishni maqsad qilishdi. Turkistonda ayollarning zamonaviy ta'lim va ma'rifatparvarlikning ildizlari XIX asrning ikkinchi yarmida ma'rifatparvarlik g'oyalarini modernizatsiya qilish harakati boshlanishi bilan bog'liq. Dastlab Turkiston xalqlari o'rtasidagi islohotchilik harakati, bir tomondan, ularning Chor Rossiyasi hukmronligiga qarshiligi, ikkinchi tomondan, Usmonlilar imperiyasidagi islohotchilik harakatlari bilan tanishish bilan bog'liq edi. Lekin jadidchilik harakati dastlab Volgabo'yi, O'ralbo'yi (Qozon, Ufa), Qrim va Ozarbayjonda boshlanib, keyinchalik dasht viloyatlari va Turkiston, Buxoro amirligi va Xiva xonligi hududlariga tarqaldi. Jadidchilik harakati matbuot va maorif orqali rivojlandi. Matbuot ta'siri nuqtayi nazaridan, 1883–1918 yillarda Qrim tatar va rus tillarida ikki tilda nashr etilgan “Tarjumon” gazetasi sovet davrigacha Turkistonda mahalliy matbuotning rivojlanishida eng muhim rol o'ynadi. Qrim tatar ma'rifatparvari Ismoil Gaspirinskiy ham 1906-yilda birinchi ayollar jurnali “Alem-i Nisvan” (Ayollar dunyosi)ni tashkil qiladi va qizi Shefika xonimni unga muharrir etib belgilaydi. Jadid ziyolilari, ayniqsa, o'zlarining nutqlarida va faoliyatida musulmon ayollarni ozod qilishga e'tibor qaratdilar, chunki ular gender tengligi va ozodliksiz ularning yangilanish harakati muvaffaqiyatli bo'lmasligini tushunishadi. Bu harakat 1913-yilda Ozarbayjonning Boku shahrida mahalliy jurnallardan birida istiqlolchilarning quyidagi maqolasida o'z aksini topgan: “Kimki o'z xalqini sevsa va uning kelajagi buyuk bo'lishini istasa, o'z ayollarining ma'rifati va tarbiyasi haqida o'ylashi, ozodlik va mustaqillikni tiklashi kerak. Ularning aqli va qobiliyatlarini rivojlantirishga keng imkoniyatlar yaratishi kerak”, – deb yozadi. Ma'rifatparning bu chaqirig'i 1913-yilda

Qrimdagi “Tarjumon” gazetasida Hariye Hanim Machabilining muharririga yo‘llagan maktubida yanada ochiqroq o‘z aksini topgan: “Bizning huquqlarimiz Qur’onda va payg‘ambarning so‘zlarida aniq belgilab berilgan. Lekin sizlar (erkaklar), din nomidan bizga zulm qilyapsizlar, shariat (islom qonuni) nomi bilan bizni halok qilyapsizlar. Buning uchun kim azob chekadi va yutqazadi? Yana siz (erkaklar) bo‘lasiz”. Adib Xolid o‘zining Turkistondagi musulmon istiqloлчаilik (jadidchilik) siyosatiga oid mukammal tadqiqotida sovet tuzumidan oldingi davrda jadidlar yozgan asosiy yo‘nalishni quyidagicha e‘tirof etadi. Jadidlar ayollarga nisbatan katta hamdardlik va o‘z mavqeyini yaxshilash uchun ajralib turadi. Gaspirinskiyning qizi Shefika Xonim tomonidan Bog‘chasaroyda tahrir qilingan “Alem-i Nisvan” (Ayollar dunyosi) va 1913–1917-yillarda Qozonda chiqqan “Suyum Bike” kabi jurnallar ayollarning yangi nutqlarida ayol ovozi yaratgan edi. Ammo keyinroq Adib Xolid “Turkistonda 1917-yilgacha paranjini tashlash hech qachon ochiq-oydin ko‘tarilmagan va gender masalalariga jadidlarning munosabati konservativ bo‘lib qolgan, deb ta’kidlaydi. XIX asr oxiri XX asr boshlarida yashagan va o‘zining adolatparvarlik g‘oyalari bilan mashur bo‘lgan Anbar otin o‘z ijodida ayollarning ahvoli, yashash sharoiti, oila va jamiyatdagi o‘rnini aks ettirishga harakat qiladi. Chunki o‘rganilayotgan davr manbalarida yozilishicha, “... bizda xotin-qizlar masalasi eng ayanchli masaladir. Xatto mashrug‘ bo‘lgan hurriyat va maorif hali bular orasig‘a kira olmasdan turadir, kirsam ham tor doiraginadur. Bunga sabab umuman musulmon dunyosini necha asrlar bo‘yicha o‘rab olgan hurofot va diniyotga taassubdir, nodonlikdur, ongsizlikdur” A.Fitrat ham o‘zining “Munozara” asarida bu haqda fikr yuritib, aksariyat mudarrislarining Turkiston ayollari tahsil olishi “behuda va ayollarning yaratilishidagi hikmat tavolud va tanosul (tug‘ish va nasl qoldirish)dir” degan fikriga farangining unga qarshi fikr mulohazalarini keltiradi. A.Fitrat kelajak avlodlarning ongsiz, irodasiz, tarbiyasiz, nodon va johil bo‘lmasliklari uchun xotin-qizlar o‘qimishli, sog‘liqni saqlash va bolalar tarbiyasidan xabardor bo‘lishlari kerakligini zarur deb biladi. Jadid ziyolilarining ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma’rifiy qarashlarida ta’lim jarayoniga, ayollar ta’limiga alohida e‘tibor berganliklari jadidchilik harakatining Turkistonni ravnaq ettirish yo‘lidagi, xalq ta’limi va pedagogikasini rivojlantirishdagi intilishlarini yaqqol ko‘rsatib berdi. Bu qarashlar jadid ziyolilarining quyidagi g‘oyalarining hayotga tadbiq etilishi bilan namoyon bo‘ldi: oilada ayollarning o‘rnini belgilash orqali ularning jamiyatdagi mavqeyini oshirish; xotinqizlar o‘qimishli, sog‘liqni saqlash va bolalar tarbiyasidan xabardor bo‘lishlari kerakligini; ma’rifatli oilaning yosh avlodni ijtimoiy, axloqiy va mehnat tarbiyasidagi o‘rnini ko‘rsatish va hokazo.

Jadid dramalarida ham ayollar timsoli o‘ziga xos hisoblanadi. Jumladan, “Padarkush” dramasida eski va yangi dunyo o‘rtasidagi ziddiyat, jaholat va ilm o‘rtasidagi kurash aks ettirilgan bo‘lib, dramani o‘qish davomida shu narsa anglashiladiki, ikki ayol obrazi bir-biriga qarama-qarshi tarzda gavdalandirilgan. Liza

obrazi butun jamiyatga kushnadalik qilayotgan buzuvchi timsoli, Boybuchcha timsoli esa ana shu Lizadek ayol kasofatiga jabrlangan jabrdiyda ayol sifatida yoritib o'tilgan. Lizadek ayollar jamiyatdan ketmas ekan, Boybuchchadek ayollar jabrlanaveradilar, jamiyat ham ilmsizlikdan, ham fahshdan azoblanib, taraqqiyotdan ortda qolaveradi.

Mahmudxo'ja Behbudiy ayollar ta'limi va ularning jamiyatdagi o'rniga katta e'tibor qaratgan jadid ziyolilaridan biri edi. Unga ko'ra, millat taraqqiyoti faqatgina erkaklarning savodli bo'lishi bilan emas, balki ayollarning ham ilm olishiga bog'liq edi. Chunki savodsiz ona o'z farzandiga yetarlicha bilim bera olmaydi va bu butun jamiyatning ortga qaytishiga sabab bo'ladi.

Behbudiy ayollar ta'limi bo'yicha shunday fikr bildirgan: "Millatni taraqqiy ettirish uchun avvalo onalarimizni tarbiyalashimiz lozim". Shu sababdan u ayollar uchun ham yangi usul maktablarini tashkil etish kerakligini ta'kidlagan va bunday maktablarni ochishga harakat qilgan. Behbudiy faoliyati natijasida ayollar ta'limi rivojlandi. U ayollar ta'limiga e'tibor qaratgani sababli jamiyatda ayollar o'qitilishiga bo'lgan munosabat asta-sekin o'zgarib bordi.

Abdulla Qodiriyning "Baxtsiz kuyov" asaridagi Rahima obrazi esa, yorga vafodor, yori uchun o'z jonini fido qiluvchi ayollar timsolini gavdalantiradi. U yorining qiyin ahvolini ko'rib yuragi achishadi, yori uchun hatto o'z jonini fido qiladi. Bu asar qahramoni Rahimaning eri to'y orqasidan katta qarzga botib qoladi va qiyinchiliklar girdobida qoladi. Ana shu holat asarning asosini tashkil etadi.

Abdulla Avloniyning "Advokatlik osonmi" dramasi bir pardalik kulgi hisoblanadi. Asar qatnashchilari sakkiz kishi. Asar markazida 24 yoshli advokat Davronbek turadi. Shuningdek, Mehriniso ham jabrdiyda ayollar timsoli sifatida markazda gavdalanadi. Mehriniso – 32 yoshli, eridan jabrlangan ayol obrazi. U jabrdiyda ayollarning ma'naviy timsoli sifatida yoritiladi. U yordam so'rab Davronbekning yoniga keladi. O'n besh yildan beri zolim qo'lida majruhga aylangan ayol o'z haq-huquqi uchun, shu insondan ajrash uchun harakat qiladi. Mehriniso kabi o'sha davr ayollari timsolini boshqa asarlarda ham uchratishimiz tabiiy. Zebi timsolini keltirsak ham bunga dalil bo'la oladi. Mehrinisodan ham Zebidan ham ixtiyor so'ralmay turmushga berib yuboriladi. Bunda ularni xuddi bir hayvondek, quldek sotib yuborishgani inson qalbida g'alat hissiyot paydo qiladi. Zebidan ham, Mehrinisodan ham so'ramay taqdirini hal qilishadi. Va ular tanlagan taqdirda bu mushtiparlar jabr tortadi. Bu asarlar orqali ayollar erkinligi uchun harakat muallif tomonidan ilgari surilganini ko'rishimiz mumkin.

Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Zaharli hayot yoxud ishq qurbonlari" asari qahramoni Maryam timsolida ham buni ko'rishimiz mumkin. Maryam ilmga tashna ayol timsoli. Ushbu asar janrini Hamza "Turkiston maishatidan olingan qiz va kuyov fojiasi" deb ataydi. Mazkur fojiada dramaturg, birinchi navbatda boy va kambag'al o'rtasidagi sinfiy tengsizlik, gender tenglik muammolarini namoyish etadi. Chin

insoniy fazilatlar hisoblangan sevgi-muhabbatga o'rin yo'qligini ko'rsatadi. Xotin-qizlarning haq-huquqsiz, himoyasiz ekanligi, ushbu holatdan din peshvolari, imom-u eshonlar iflos nafs, jirkanch shahvoniy hirsini qondirish yo'lida o'zlari istagandek foydalanishi tasvir etilgan.

Xulosa. A.Fitrat o'zining "Munozara" asarida fikr yuritib, aksariyat mudarrisning Turkiston ayollari tahsil olishi "behuda va ayollarning yaratilishidagi hikmat tavolud va tanosul (tug'ish va nasl qoldirish)dir" degan fikriga farangining unga qarshi fikr mulohazalarini keltiradi. A.Fitrat kelajak avlodlarning ongsiz, irodasiz, tarbiyasiz, nodon va johil bo'lmasliklari uchun xotin-qizlar o'qimishli, sog'liqni saqlash va bolalar tarbiyasidan xabardor bo'lishlari kelrakligini zarur deb biladi. Xulosa qilib aytish mumkinki, Jadid ziyolilarining ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy qarashlarida ta'lim jarayoniga, ayollar ta'limiga alohida e'tibor berganliklari jadidchilik harakatining Turkistonni ravnaq ettirish yo'lidagi, xalq ta'limi va pedagogikasini rivojlantirishdagi intilishlarini yaqqol ko'rsatib berdi. Bu qarashlar jadid ziyolilarining quyidagi g'oyalarining hayotga tadbiq etilishi bilan namoyon bo'ldi: oilada ayollarning o'rnini belgilash orqali ularning jamiyatdagi mavqeyini oshirish; xotin-qizlar o'qimishli, sog'liqni saqlash va bolalar tarbiyasidan xabardor bo'lishlari kerakligini; ma'rifatli oilaning yosh avlodni ijtimoiy, axloqiy va mehnat tarbiyasidagi o'rnini ko'rsatish va hokazo.

Shunday qilib, jadid dramalarida ayollar timsoli, ularning ta'lim-tarbiyasi o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Ayollarning erk-ozodligi, ilm-ma'rifatga qiziqishi, otanasi ra'yidan chiqolmay taqdir hukmiga bo'yin egishi asarlarda bir-biriga qarama-qarshi konflikt tarzda jadid adabiyoti mafkurasini yoritib bera oldi. Jadidchilarning kichik-kichik hikoyalaridan tortib, katta janrdagi barcha asarlarida, barcha-barcha ma'rifatparvar ijodkorlar ijodida ayollar timsoli o'ziga xos mavzuga aylana oldi. O'sha davr nuqtayi nazaridan kelib chiqib, ayollarni qul sifatida baholash, ayollarni nazir sifatida taqdim etish, ularni o'z erkidan, ilm-ma'rifatsiz yiroq qilish holatlari ko'plab uchrab turishi jadid adabiyotida chinakam mavzuga aylandi, desak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. Jadidlar merosini o'rganishga bag'ishlangan xalqaro-konferensiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigidan. 2023-yil 6-mart.
2. Behbudiy Mahmudxo'ja. Tanlangan asarlar. Tuzatilgan va to'ldirilgan 3-nashri. –T.: Ma'naviyat, 2006. – B. 278.
3. Fitrat Abdurauf. Tanlangan asarlar. 1-4-jildlar. – T.: Ma'naviyat, 2000-2006.
4. Hamza. To'la asarlar to'plami. 5 tomlik. –T.: Fan, 1998.
5. Begali Qosimov, Sharif Yusupov, Ulug'bek Dolimov, Sunnat Ahmedov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. –T.: Ma'naviyat, 2004.

6. Bozorova, G.R. (2022). Effective ways to teach the life and creativity of Muhammad Yusuf in school literature education. Международный журнал языка, образования, перевода, 3(2).
7. Bozorova, G., & Eshniyazova, M. Zahiriddin muhammad Bobur hayoti va ijodini o'rganishda interaktiv metodlardan foydalanish. Lteachin anguage, 156.
8. G.Bozorova. [Milliy ruh-millat ko'zgusi](#). Til ta'limining uzviyligini ta'minlashda innovatsion texnologiyalar: muammo va yechimlar respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya. – Navoiy, 2021.
9. GR Bozorova. [Turfa zakovatlar nazariyasi asosida o'quv topshiriqlarini ishlab chiqish](#). “Veterinariya sohasini rivojlantirishda ijtimoiy-gumanitar fanlarning o'rni” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. – Samarqand, 2023.